

'Volk van Nederland, de ogen los!'

De wraak van de 'goede' Nederlander op de 'foute' medelander, 1945-heden?

26 juni 2019

Jeroen Hakkert

Inhoud

Het oog ziet altijd van zich af 3

1 ‘Voor landverraders zal in bevrijd Nederland geen plaats meer zijn’ 6

Bijltjesdagen, weken of jaren? 8

2 In bed met de vijand 10

De schaar werd feestelijk rondgedeeld 13

3 Heulen met de vijand 15

‘Heil Hitler is geen dag juffrouw’ 20

Conclusie 23

Dankwoord 25

Archieven

Audiovisueel materiaal

Persoonlijke communicatie

Krantenartikelen

Literatuurlijst

Het oog ziet altijd van zich af

‘Nederland jubelt en juicht!’, kopte *De Soester Courant*.¹ Met deze woorden werd op 5 mei 1945 het einde van de Duitse overheersing in Nederland aangekondigd. Desalniettemin zou de verjaagde bezetter de levens van talloze Nederlanders tot op de dag van vandaag in zijn greep houden. De blijdschap die de vrijheidsvierring omringde, ontvouwde zich bij veel burgers al snel in boosheid tegenover degenen die deze vrijheid hadden afgepakt.

Sommigen van hen collaboreerden gedurende de hele bezettingsperiode met de vijand, terwijl anderen ‘slechts’ kortstondig het bed deelden met Duitse militairen. De meesten van hen deden zelfs helemaal niets verkeerd, omdat zij tijdens de oorlog ‘gewoon’ kind waren. Toch werden zij door de samenleving schuldig bevonden aan landverraad. Het maakte voor de woedende menigte in feite niet uit wat je had gedaan, want een landverrader was nu eenmaal een landverrader. Verraad zat volgens hen in het bloed. Als bijgevolg werden kinderen van ‘foute’ Nederlanders niet gezien als de nakomelingen van hun ouders, maar als de plaatsvervangers van landverraders. Na de oorlog werden ‘foute’ ouders openlijk vernederd, mishandeld en gevangengenomen. Hun kinderen werden onderworpen aan een ander soort bestraffing. Zij werden hun leven lang vastgeketend aan de daden van hun ouders. Waar de ouders letterlijk werden vastgezet achter metalen tralies, zouden hun kinderen figuurlijk worden vergrendeld achter een traliewerk dat aanmerkelijk koeler was dan metaal. Zij werden opgesloten in een gevangenis van schuld en schaamte voor iets wat zij niet hadden gedaan, maar wel voor werden veroordeeld.

Naarmate er steeds meer onderzoek wordt verricht naar de bevrijding en de gebeurtenissen die in de eerste dagen daarna hebben plaatsgevonden, is het zaak om het taboe dat rust op het spreken over en erkennen van onderbelichte slachtoffers te doorbreken. De discussie kan nu op een hele andere manier worden gevoerd, omdat er door dappere getuigenissen steeds meer nieuwe feiten aan het licht komen. Door het verstrijken van tijd zijn academici in staat de doorwerking in de generaties daarna onbevangen te onderzoeken. Hoe heeft het kunnen gebeuren dat onder meer verzets- en vrijheidsstrijders die tijdens de oorlog in opstand waren gekomen tegen onmenselijke toestanden, na de oorlog in staat waren om, gewapend met scharen en uitzinnig van haat, medelanders op hardvochtige wijze af te straffen?

¹ ‘De oorlog is geëindigd - Nederland jubelt en juicht’, *De Soester Courant* (5 mei 1945).

Om tot een antwoord op deze vraag te komen, is gebruikgemaakt van archiefmateriaal – voornamelijk krantenknipsels en egodocumenten – van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie en het Nationaal Archief. Op deze manier worden uiteenlopende inzichten en meningen die destijds in de samenleving aanwezig waren naar voren gehaald, waardoor het thema vanuit meerdere perspectieven wordt belicht. Deze invalshoeken geven slechts gedeeltelijk antwoord op het vraagstuk, omdat de vraag als zodanig erg groot is om te stellen. Verhalen over pijn zijn door een lezer nauwelijks te begrijpen, omdat leed zich niet in een getal laat uitdrukken. De taak van de historicus is mijns inziens niet om over het verleden te oordelen, maar om te beschrijven wat er zich heeft voltrokken, zodat de lezer eigenhandig een beeld kan vormen. Derhalve is er gekozen om kwalitatieve informatie uit oorlogskranten te destilleren, omdat uiteenlopende bijdrages aan oorlogskranten niet alleen de tijdsgeest vatten, maar deze ook op een ongedwongen manier kunnen overbrengen. Oorlogskranten waren het mondstuk van een onderdrukte samenleving en weerspiegelden daarmee – zij het slechts een deel van – de publieke opinie in oorlogstijd. Waar bovengronds werd gezwegen, schreven zij ondergronds. De wisselwerking tussen ingestuurde opiniestukken, redactionele artikelen en hoofdredactionele opinies in sterk ideologisch geladen kranten leggen een zichtbaar onbehagen in meerdere lagen van de toenmalige samenleving bloot. Diverse oorlogskranten zijn geraadpleegd om inzicht te krijgen in dit onbehagen om vervolgens een beeld te schetsen van de maatschappelijke omgang met deze gevoelens ten opzichte van vermeende landverraders.

Daarnaast is er in het kader van dit onderzoek met twee kinderen van ‘foute’ ouders – de dochter van een NSB’er en de dochter van een zogeheten moffenmeid – gesproken. Jeanne Diele-Staal spreekt openlijk over haar jeugd als dochter van een NSB’er, terwijl Leentje heeft gekozen om anoniem te vertellen over haar belevingen als dochter van een moffenmeid. Het gesprek met Jeanne Diele-Staal vond plaats bij haar thuis en is opgenomen.² Tijdens het gesprek bij Leentje thuis zijn notities gemaakt om antwoorden te registreren. Deze persoonlijke verhalen geven niet alleen een hele andere kijk op de bevrijding, maar doen ook een poging de lezer de menselijkheid van het verleden te laten ervaren. Om een eenzijdige voorstelling van gebeurtenissen te voorkomen, wordt

² In overleg met de auteur kan een opname van het gesprek met Jeanne Diele-Staal worden verstrekt. Tijdens het gesprek met Leentje zijn er geen opnames gemaakt. ‘Leentje’ is een valse naam.

voorafgaand aan de verhalen de publiekelijke omgang met zowel moffenmeiden, NSB'ers als collaborateurs uiteengezet en van context voorzien. Allereerst wordt er gekeken naar hoe de regering – door het invoeren van de bijzondere rechtspleging – probeerde een volksgericht te voorkomen. De lezer krijgt een – op literatuur, archief- en audiovisueel materiaal berustende – inleiding in de ontwikkelingen die uitliepen op eigen berechting door de volksgemeenschap. Dit onderzoek poogt een bijdrage te leveren aan het doorbreken van het taboe dat rust op het spreken over onderbelichte oorlogsslachtoffers en vertelt daarom het verhaal van gewone mensen die werden gedwongen ongewoon te zijn.

De interpretatie van het verleden is onlosmakelijk verbonden met onze eigen opvattingen en vooroordelen. Dat betekent dat we ertoe geneigd zijn naar het verleden te kijken met contemporaine maatstaven en daarmee de geschiedenis tegen het licht van de moderniteit houden. Zodoende maken we ons schuldig aan een vorm van historisch reductionisme, waardoor we de complexiteit van historische ontwikkelingen volkomen miskennen. Het is eenvoudig om aan 'foute' ouders en hun kinderen te vragen waarom ze nooit iets hebben gezegd. Het is net zo eenvoudig om te stellen dat deze kinderen er nu gemakkelijk over kunnen praten, omdat het heden wezenlijk anders is dan het verleden. Wat nu is, is niet altijd zo geweest. Derhalve is een begrip als 'moffenmeid' verweven in dit onderzoek. Niet omdat de auteur zich achter deze begrippen wil scharen, maar omdat hij het verleden wil weerspiegelen. Wanneer over 'fout' wordt gesproken, geeft dat aan dat diegene of de betreffende groep door de toenmalige bevolking als zodanig werden beschouwd. Zowel moffenmeiden, NSB'ers als collaborateurs kregen het etiket 'fout' opgeplakt.

‘Voor landverraders zal in bevrijd Nederland geen plaats meer zijn’

Op 9 mei 1945 klonk een boodschap van onbehagen uit een artikel dat werd gepubliceerd in de speciale uitgave van *Trouw* voor West-Friesland. ‘De bange zielen uit de bezettingstijd, die *Trouw* amper durfden lezen, hijschen nu de vlag het hoogst’, betoogde de auteur in de voormalige verzetskrant.³ Vervolgens beweerde hij dat, toen de oorlog eenmaal was afgelopen, de ergste profiteurs en collaborateurs de grootste oranjestrikken droegen. Later zou zich voor het huis van een voormalig NSB’er in Heerhugowaard een mensenmassa hebben verzameld met de eis dat de uithangende Nederlandse vlag direct weer naar binnen zou worden gehesen. Toen de vlag haastig werd opgeborgen, verdween de joelende massa. Protestacties zoals die zich in Heerhugowaard hebben voltrokken, laten zien dat er tijdens en na de bevrijding voortdurend uitpattingen van volkswoede plaatsvonden door een aanhoudend machtsvacuüm op zowel sociaal als politiek gebied. Sociale en politieke conventies hadden hun functie tijdens de oorlog verloren, maar het verdwijnen van de vijandige bestuursmacht zorgde ervoor dat het onbehagen onder de bevolking tierde. Vaderlandslievende Nederlanders zouden hun onbestrafte medelanders niet zomaar met hun misdrijvingen en landverraderlijke handelingen tijdens de oorlog laten ontglippen.

In de eerste uren na de bevrijding zouden plaatselijke schermutselingen nog kunnen worden bedaald, maar het onbehagen van de Nederlandse bevolking zou al gauw in een stroomversnelling terecht komen. Wilhelmina gaf tijdens haar toespraak in 1941 al nadrukkelijk aan dat er voor landverraders in bevrijd Nederland geen plaats meer zou zijn. Toen het gerucht van een ophanden zijnde bevrijding eenmaal de ronde deed, sloeg de angst onder ‘foute’ Nederlanders toe. Op 5 september 1944, Dolle Dinsdag, verspreidt zich het nieuws dat de geallieerden slechts op tientallen kilometers afstand van Nederland zijn. Vlaggen worden prompt gehesen en tienduizenden NSB’ers vluchten halsoverkop naar Duitsland uit angst voor repercussies. Men bereidde het feest van de bevrijding al voor, maar later bleek dat de vrijheid nog negen maanden op zich zou laten wachten. Op Dolle Dinsdag begint het verhaal van veel kinderen van ‘foute’ ouders, omdat zij plots werden geconfronteerd met hun plek in de oorlog. Opeens waren zij degenen die fout waren, terwijl hun ouders altijd het tegenovergestelde hadden verkondigd. Gezinnen haastten zich naar een verre bestemming, terwijl ze huis en haard achter zich lieten. Anderen besloten in

³ ‘Oranjeliefde van den kouden grond’, *Trouw* (9 mei 1945).

Nederland te blijven wonen, maar de angst en zorgen van ouders sloegen al snel over op hun kinderen.⁴

Toen de bevrijding daadwerkelijk aanving, vreesden zij al snel voor een afrekening, aangezien het onbehagen zich op verschillende plekken begon te ontvouwen tot gewelddadige uitingen van volkswede. In Nederland is het nooit tot een bijtjesdag gekomen zoals die in landen als Frankrijk en Italië hebben plaatsgevonden, maar de wraakgevoelens wonnen het vaak van de rechtsbescherming.⁵ Er bestaan talloze opnames van publieke vernederingen waar zich een menigte van glimlachende en joelende mensen omheen had verzameld. Om verdere escalatie van plaatselijke conflicten te voorkomen, riep de Nederlandse regering in Londen de bijzondere rechtspleging in het leven. Op grond van deze rechtspleging konden straffen niet alleen worden verminderd en verruimd, maar werd ook de doodstraf heringevoerd. Deze beslissing gaf het startschot voor een ongekende juridische operatie, maar wist het de woede van het volk daadwerkelijk te bedwingen?

Meer dan honderdduizend Nederlanders werden vlak na de bevrijding gearresteerd op verdenking van landverraad. Ruim vijftigduizend van deze arrestanten kregen een maatregel opgelegd door plaatselijke rechtbanken. Dit betekende voor de meeste verdachten dat zij tientallen jaren in een interneringskamp moesten spenderen. Van de meer dan honderd uitgesproken doodstraffen, werden er tweeënveertig daadwerkelijk voltrokken. Minder dan tien procent van de verdachten kon zich uiteindelijk voor de rechter verantwoorden, maar het merendeel van de vermeende landverraders werd – gedurende een korte of lange tijd – in een interneringskamp opgesloten.

In de interneringskampen heerste er in de beginjaren een hardvochtig bewind, omdat de bewaking geconfronteerd werd met een moeilijke opgave.⁶ Zij hadden vermeende landverraders in de loop der tijd steeds meer ontmenselijkt. Tijdens de Duitse bezetting van Nederland werden landverraders gezien als de personificatie van een meedogenloze vijand, maar nu de oorlog was afgelopen, werden zij 'gewone' gevangenen die op humane wijze moesten worden behandeld. De kampeiding keurde wraakacties streng af en verwachtte van de bewaking dat zij de gevangenen fatsoenlijk zouden behandelen, maar vaak was het

⁴ B. Kromhout, *Fout Geboren* (Amsterdam 2004) 45.

⁵ *De Oorlog*, NPS, 13-12-09.

⁶ A.D. Belinfante, *In plaats van bijtjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2006) 179-181.

kwaad dan al geschied. Het merendeel van de gevangenen werd van enige rechtshulp onthouden.⁷ Sommige kranten, zoals *Het Kompas*, stelden dat de bijzondere rechtspleging in strijd was met de grondwet en daarom moest worden verworpen.⁸ De toenmalige minister van Justitie, Johannes Henricus van Maarseveen, heeft toegegeven dat de massale inbewaringstelling tot ontwrichting van vele gezinnen heeft geleid. Daarnaast beweerde hij in *De Tijd* dat de kampen als instituut van heropvoeding volledig waren mislukt.⁹

Bijltjesdagen, weken, of jaren?

Historicus Peter Romijn stelt in zijn publicatie over de bijzondere rechtspleging dat Nederland na de bevrijding probeerde om landverraders te berechten, maar dat de beoogde radicale zelfreiniging 'de politiek voor een groot dilemma plaatste'.¹⁰ In eerste instantie was het arresteren van vermeende landverraders in handen van het verzet. Zij hadden volgens Romijn weinig oog voor de verschillende gradaties van collaboratie, omdat zij doorgaans uitgingen van absolute normen. De naoorlogse elites wilden een gematigde en pragmatische politiek voeren en namen de berechting al snel in eigen handen. Deze beslissing leidde tot de neutralisatie van de strenge bestrafningen die onder emotionele omstandigheden op straat plaatsvonden. Daarmee was de berechting van vermeende landverraders niet langer een volkszaak, maar werd het – door de doeltreffendheid van een gigantisch overheids- en ambtenarenapparaat – een zaak van de regering. In een ander toonaangevend onderzoek naar de rechtspleging concludeerde oud-hoogleraar staatsrecht Belinfante dat een bijltjesdag kon worden voorkomen, omdat de Staat door snelle arrestaties en strenge uitspraken een volksgericht de kop in kon drukken.¹¹

Een van de doelstellingen van de bijzondere rechtspleging zou zijn om landverraders voorgoed te weren uit de samenleving, maar volgens Belinfante is de rechtspleging daar niet in geslaagd. Het plan van de regering bleek in de praktijk niet haalbaar, omdat er veel meer landverraders waren dan voorheen werd gedacht. In 1948 sprak Juliana daarom ook over het 'opnemen van delinquenten in de samenleving' in plaats van het 'geen plaats voor

⁷ 'Advocaten en de Bijzondere Rechtspleging, *Nieuwe Dag* (27 september 1946).

⁸ 'Bijzondere Rechtspleging', *Het Kompas* (16 augustus 1947).

⁹ 'Bijzondere Rechtspleging zal begin volgend jaar eindigen', *De Tijd* (22 februari 1947).

¹⁰ P. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig: politiek beleid inzake de bestrafning en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Amsterdam 2002) 171.

¹¹ Belinfante, *In plaats van bijltjesdag*, 606-609.

landverraders in bevrijd Nederland' van Wilhelmina.

Een bijtjesdag zou volgens Belifante zijn voorkomen door snelle rechtsprocedures die de vermeende landverraders meteen van de straat hadden gehaald alvorens boze medelanders hen eigenhandig konden straffen. Het risico dat men op de koop toe moest nemen was dat talloze vermeende landverraders openlijk werden vernederd en mishandeld, terwijl sommigen van hen onschuldig bleken, maar toch ten prooi vielen aan een volksgericht. Bij het openlijk vernederen van Nederlandse meisjes die een relatie waren aangegaan met Duitse militairen en het hardhandig arresteren van voormalige NSB'ers zou het zijn misgegaan. De heersende wetteloosheid maakte niet alleen plaats voor de afstraffing van vermeende landverraders, maar veroordeelde als bijgevolg ook hun familie tot een leven vol schuld en schaamte. Recentelijk krijgt onderzoek naar de doorwerking van het volksgericht op de generaties daarna meer aandacht. De vraag is of dit wel toereikend is. Hans Blom, voormalig directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, heeft in eerdere studies beweerd dat latere generaties altijd buiten het onderzoek naar oorlogsslachtoffers werden gehouden.¹² Deze insteek zou direct verband houden met de aansprakelijkheid die ontstaat als er latere generaties als slachtoffer worden aangewezen.

De premier van Noorwegen, Erna Solberg, heeft - na een jarenlange voorbereiding - tijdens de viering van het 70 jaar bestaan van de Universele Verklaring van de Rechten voor de Mens namens de staat excuses aangeboden voor de behandeling voor moffenmeiden na de Tweede Wereldoorlog. Vrouwen werden niet alleen vernederd, mishandeld en uitgesloten van het publieke leven, maar werden velen ook van hun Noorse nationaliteit onteigend als zij een intieme relatie hadden gehad met een Duitse militair. De Noorse situatie kent veel verschillen met die van Nederland. Stichting Werkgroep Herkenning, een hulp- en informatieplatform dat zich inzet voor de belangen van kinderen van 'foute' ouders, heeft recentelijk een verzoek gedaan aan de Nederlandse staat met de eis dat er excuses worden aangeboden voor de behandeling van moffenmeiden. De Staat was verantwoordelijk voor de behandeling van vermeende landverraders en hadden de orde moeten bewaken, maar in de praktijk keek men veel vaker weg dan wordt gedacht. Paul Blokhuis, staatssecretaris Volksgezondheid, Welzijn en Sport, is inmiddels met de Stichting Werkgroep Herkenning in gesprek. Volgens deze stichting beweert Blokhuis dat de

¹² B. Kromhout, 'Het laatste taboe in Nederland: NSB-kinderen', *Historisch Nieuwsblad* 7 (2002).

samenleving nog niet klaar is voor excuses, maar dat hij wel bereid is om te zeggen dat de behandeling van moffenmeiden niet goed ging. De eerste stap in het erkennen van een probleem is beseffen dat er iets is misgegaan.

In bed met de vijand

‘Geen genade mag er meer zijn, voor geen Hitler- of Musserttrawant, voor geen Moffenmeid of zwarte oplichter’, luidde de oproep van een woedende burger aan de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten.¹³ Met dit pleidooi probeerde hij het verzet aan te zetten tot een grondige ‘schoonmaak’ onder de bevolking. De bevolking zou hun ogen ‘los’ moeten maken om zo alle onmaatschappelijke elementen volledig uit te kunnen roeien. Alle Nederlanders die zich in de ogen van de samenleving landverraderlijk hadden gedragen, kregen het etiket ‘fout’ opgeplakt. Dit kon inhouden dat je collaboreerde met de bezetter, maar kon ook betekenen dat je een relatie had aangeknoopt met een Duitse militair. Na de bevrijding werden deze zogeheten moffenmeiden ten overstaan van een joelend en grijnzend publiek kaalgeschoren en mishandeld. Vervolgens werden enkele van deze moffenmeiden - als teken van maatschappelijke zuivering - door de stad rondgereden. Men zou zich ontdoen van deze landverraderlijke vrouwen die zich met hun liefdesdaad - in de ogen van de samenleving - tegen volk en vaderland hadden gekeerd. De samenleving leek aan zichzelf te willen bewijzen dat ze zich wel degelijk kon verweren tegen vijanden.¹⁴

De term ‘moffenmeid’ werd niet uitsluitend gebruikt om Nederlandse meisjes die intiem contact hadden met Duitse militairen te beschrijven, maar ontwikkelde zich ook tot de scheldnaam voor vrouwen die heulden met de vijand. Zo blijkt uit het proces van de 21-jarige Aleida Johanna Kuipers dat zij door de procureur-fiscaal van Zwolle een ‘moffenmeid van het ergste allooi’ werd genoemd, omdat zij landverraderlijke activiteiten had ondernomen.¹⁵ Zij werd tot twintig jaar gevangenisstraf veroordeeld voor het verraden van onderduikers en verspreiders van illegale bladen aan de Duitse landwacht. In het Rooms-katholieke dagblad *Ons Noorden* werd verondersteld dat moffenmeiden ‘politiek niet gevaarlijk geacht behoeven te worden’, maar zij door gedragingen in het verleden en hun

¹³ ‘Waar blijft ons verstand?’, *De Waarheid* (23 april 1945).

¹⁴ M. Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stil zitten. De omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen* (Amsterdam 2006) 186.

¹⁵ ‘20 jaar voor moffenmeid’, *Provinciale Drentsche en Asser Courant* (7 oktober 1946).

houding na de oorlog de samenleving terecht aanstoot gaven.¹⁶

Dat zij op politiek gebied niet gevaarlijk werden geacht, zegt veel over hoe men dacht over moffenmeiden. Zij waren doorgaans normale meisjes die verliefd werden op gewone jongens. Het aanknopen van een relatie was vaak geen berekende zet, maar een daad van passie of liefde. Het gros van de Duitse militairen dat een relatie aanknoopte met Nederlandse meisjes, waren gedwongen tot het leger toe te treden. Het weigeren van dienst kon in nazi-Duitsland met de dood worden bekocht.

Tijdens de beginjaren van de oorlog bleef het echter relatief gemoedelijk in Nederland. De meeste relaties begonnen rond de periode 1940-1943, daarna intensiverde de oorlog en werden relaties aanmerkelijk minder houdbaar.¹⁷ Er kwam steeds meer interactie tussen Nederlandse meisjes en Duitse militairen. Veel meisjes waren gecharmeerd van deze aantrekkelijke Duitse jongens in uniform. Sommigen hoopten er persoonlijk beter van te worden, omdat ze in armoede verkeerden of meer aanzien wilden hebben. Anderen werden niet geaccepteerd door hun omgeving, doordat hun ouders lid waren van de NSB of het nieuwe regime openlijk steunden. Welk motief er ook achter hun keuze schuilging, nagenoeg alle moffenmeiden werden gezien als landverraders. Niet zelden zat er een persoonlijk motief achter het vernederen en mishandelen van landverraders, zo blijkt uit een artikel uit het *Zwolsch Nieuws- en advertentiedagblad*:

In ieder huis in Nederland, aldus dr. Boon, is er een wapen dat op den dag der vrijheid zal neerkomen op het hoofd van een Duitscher of een verrader. Ieder heeft een bijzonderen vijand op het oog. Op dien dag zullen alle Nederlanders opstaan en dan zullen de veroveraars worden uitgeroeid. De Nederlanders moeten ontzaglijke ontberingen doorstaan, maar een bijtjesdag zal komen en dan zal het in ons vaderland er weer heel anders uitzien.¹⁸

De volkswoede gedijde op onderbuikgevoelens en maakte blindelings slachtoffers. Vergissingen waren daarmee aan de orde van de dag. Een voorbeeld van zo'n 'vergissing' komt naar voren in een artikel uit de voormalige verzetskrant *De Waarheid* dat luidt:

¹⁶ 'Moffenmeiden gewaarschuwd', *Ons Noorden* (28 juli 1945).

¹⁷ Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stil zitten*, 45.

¹⁸ 'Bijltjesdag', *Zwolsch Nieuws- en advertentiedagblad* (22 juli 1942).

Rehabilitatie: Mejuffrouw Marietje Walraven, Kromme Rijnstaat 42, Utrecht, is *ten onrechte* kaalgeschoren. Aan haar kan een pruik worden afgeleverd.¹⁹

Dit artikel diende als een verwijfsbrief voor de kaalgeschoren Marietje, omdat diverse kapperszaken het weigerden om pruiken te verkopen aan kaalgeknipte vrouwen.

Moffenmeiden worden onder grote belangstelling opgebracht
Beeld: Willem van de Poll, Nationaal Archief / Anefo (Deventer 11 april 1945)

In het sociaaldemocratisch dagblad *Het Vrije Volk* werd verondersteld dat ‘moffenmeiden de gevolgen van hun wangedragingen tijdens de oorlog dienen te ondervinden’, maar dat dit wel inging tegen de waarschuwing van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten tegen het kaalscheren van vrouwen.²⁰ Historica Monika Diederichs trekt in haar studie naar moffenmeiden de conclusie dat de openbare vernedering van Nederlandse meisjes die een relatie hadden met een Duitse militair een manier was om de heersende volkswroede te kanaliseren en verdere escalatie te voorkomen.²¹ In veel gevallen bleek dit in overeenstemming met de plaatselijke autoriteit, terwijl er vaak werd beweerd dat de Binnenlandse Strijdkrachten en plaatselijke autoriteiten

¹⁹ ‘Rehabilitatie’, *De Waarheid* (11 mei 1945).

²⁰ ‘„Moffenmeiden” kaalgeknipt’, *Het Vrije Volk* (8 mei 1945).

²¹ Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stil zitten*, 160-165.

tegen het spelen van eigen rechter waren. Voor een aantal plekken ging deze waarschuwing mogelijk op, maar het onderzoek van Diederichs heeft aangetoond dat plaatselijke autoriteiten op talloze andere plekken meewerkten aan de onrechtmatige behandeling van moffenmeiden. Een kaart met daarop 113 plekken waar aantoonbaar werd kaalgeschoren, is een van de vele bewijzen die Diederichs aanvoert om aan te tonen dat het hier geen spontane uitpattingen van volkswuede betrof.²² Het vernederen en mishandelen van moffenmeiden was een wijdverspreid, structureel fenomeen in Nederland, waarbij plaatselijke autoriteiten vaak niet alleen de andere kant opkeken, maar meehielpen aan het vernederen en mishandelen van Nederlandse meisjes. Dat is eveneens het argument van de Stichting Werkgroep Herinnering voor hun verzoek aan de Nederlandse staat. Zij verwachten geen excuses voor de volkswuede, want dat was er nu eenmaal, maar wel voor de manier waarop plaatselijke autoriteiten hebben bijgedragen aan het faciliteren van de vernedering en mishandeling van moffenmeiden.²³ Excuses van de Staat kunnen volgens de Stichting Werkgroep Herkenning bijdragen aan het verwerkingsproces van kinderen van kaalgeschoren moffenmeiden.

De schaar werd feestelijk rondgedeeld

Leentje (1936) was negen jaar toen haar moeder werd kaalgeschoren op het plein voor haar ouderlijk huis.²⁴ Op haar 50^e besloot Leentje het verhaal van haar moeder met haar kinderen te delen. Inmiddels heeft ze het verleden een plek kunnen geven. Leentje heeft niet de behoefte om openlijk over haar jeugd te spreken, maar was bereid om voor dit onderzoek wat te vertellen over haar ervaringen als dochter van een kaalgeschoren moeder.

Leentjes vader overleed vlak na haar geboorte. In 1943 ontmoette haar moeder tijdens het 'dansen' een Duitse militair met innemende blauwe ogen. Ze was niet zo van het versieren - volgens Leentje hechtte haar moeder erg aan traditionele waarden - maar de liefde nam ongevraagd het verstand over. Na enige tijd kregen ze een relatie. Het gerucht deed al snel de ronde in de buurt. Leentjes burens maakten in onmiskenbare bewoordingen

²² Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stil zitten*, 119.

²³ Gesprek met Jeanne Diele-Staal, 5 juli 2019, [14:13-14:58].

²⁴ Zie voor een bespreking van meer verhalen onder andere: R. Oosterom, *Moffenmeiden. Over soldatenliefjes, knippers en omstanders: een geschiedenis in verhalen* (Amsterdam 2019) en M. Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stil zitten. De omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen* (Amsterdam 2006).

duidelijk dat ze deze relatie afkeurden. Begin 1944 vertrok de militair onaangekondigd en zonder afscheid naar Duitsland. Het hart van haar moeder was gebroken.

Leentje kan zich herinneren dat er in de dagen vlak na de bevrijding hard op deur werd geklopt, maar toen er niemand opendeed, er onmiddellijk een ruit werd ingeslagen. Het bleken hun burens te zijn. Leentjes moeder, zusje en Leentje zelf moesten meekomen. Op het plein voor hun huis werd haar moeder, omringd door een aantal buurtbewoners, kaalgeschoren ten overstaan van haar kinderen. De meesten wilden allemaal een stukje van haar moeders haar afknippen, herinnert Leentje zich goed. Ze zouden de schaar zelfs hebben rondgedeeld. Na afloop moest moeder haar eigen haar opvegen, terwijl ze voor 'slet' en 'moffenhoer' werd uitgemaakt. Leentje had geen flauw idee wat dat betekende. Ze had het thuis wel eens gehoord, maar dan ging het over de mensen die de oorlog hadden veroorzaakt. Dat waren de slechte mensen, dacht ze. Waarom deden haar burens dit bij haar moeder? Veertig jaar later heeft Leentje haar verleden een plek gegeven en zoekt ze niet langer naar een antwoord. Ze begrijpt waarom men boos was op de Duitsers, maar de afstraffing van jonge meiden voor het hebben van een relatie met een Duitse militair, beschouwt Leentje als een beestachtige daad van bange mensen.

Het interview met Leentje laat de gevolgen zien van een onrechtmatig 'proces' voor een moffenmeid en haar familie. Het was niet alleen de kaalgeschoren moeder die met haar afstraffing moest leven, want ook haar kinderen – die vaak het hele proces moesten aanschouwen – werden slachtoffers van een volksgericht. Een onderzoek van het Historisch Nieuwsblad onder kinderen van 'foute' Nederlanders wees uit dat van de 229 respondenten ongeveer 85 procent na de oorlog te maken kreeg met psychische klachten, 'variërend van faalangst en sociale fobie tot depressie en zelfs suicide'.²⁵ Het verhaal van Leentje toont aan hoe eenvoudig een 'gewone' moeder ten prooi kon vallen aan de volkswoede. Daarmee wordt niet alleen de willekeur van het volksgericht belicht, maar ook de diepgaande gevolgen voor de families van 'foute' Nederlanders. Achter het verhaal van Leentje gaan duizenden andere verhalen schuil, maar wie kan, gaat er met zijn rug naartoe zitten. Het is een pijnlijk verleden. Men beschouwt het volksgericht tegenwoordig als een zwarte bladzijde uit de Nederlandse geschiedenis, maar dat is niets vergeleken met het leed van degenen die hun verdriet in de schaduw van hun bestaan moeten trotseren. Daarom is het

²⁵ Zie voor een bespreking van alle resultaten: B. Kromhout, 'Het laatste taboe in Nederland: NSB-kinderen', *Historisch Nieuwsblad* 7 (2002).

van belang om verhalen zoals die van Leentje te vertellen en te onderzoeken. Het geeft ons niet alleen meer inzicht in wat er in de weken na de bevrijding heeft plaatsgevonden, maar breekt het taboe dat rust op dit onderwerp open en zorgt op die manier voor een wereld waarin men niet wordt gestraft, maar geholpen.

Heulen met de vijand

Een aanzienlijk deel van de Nederlanders dat tijdens de oorlog werkzaam was in de private of publieke sector, werkte mee met de Duitse bezetter. De meesten deden dit om zichzelf of hun familie te behoeden voor naderend onheil. Anderen werkten vrijwillig mee en hoopten zich op die manier te verrijken met geld of macht. Sommigen van hen waren er zelfs sterk van overtuigd dat het nationaalsocialisme superieur was aan alle andere ideologieën. Talloze functionarissen, politieagenten en ondernemers beweerden dat er in hun plaats een veel meedogenlozer vervanger kon worden aangewezen. Ambtenaren bleven vaak op hun vertrouwde positie, omdat ze dachten dat ze op die manier veel meer voor het verzet konden betekenen dan dat zij ondergronds konden doen. Doorgaans kon men redelijk eenvoudig onderscheid maken tussen Nederlanders die vrijwillig samenwerkten met de vijand en Nederlanders die onder dwang meewerkten aan het verdrukkende regime. Toch was er ook een aanzienlijke groep wier beweegredenen onduidelijk bleven. Het was niet altijd eenvoudig om op iedere collaborateur het etiket 'goed' of 'fout' te plakken, omdat achterliggende motieven nauwelijks aan het licht kwamen. Daarentegen was het na de bevrijding wél van groot belang of de naaste omgeving was ingelicht over de motieven van een collaborateur of dat men bekend was bij het verzet, omdat anders de kans op onderwerping aan een volksgericht aanzienlijk toenam. Degenen die dat niet konden, moesten na de bevrijding streng gestraft worden, meende de samenleving.²⁶

Tegenwoordig beschrijven onderzoekers onideologische medewerking aan de plannen van de Duitse bezetter met het begrip 'accommodatie'. Dit - door Ernst Kossmann geïntroduceerde en door Hans Blom gepopulariseerde - begrip is enigszins problematisch, omdat het een artificieel instrument is waarmee historici het verleden begrijpelijk proberen

²⁶ K. Groen, *Landverraders, wat deden we met ze? Een documentaire over de bestraffing en berechting van NSB-ers en kollaborateurs en de zuivering van pers, radio, kunst en bedrijfsleven na de tweede wereldoorlog* (Baarn 1974) 19.

te maken. In zijn oratie bekritiseerde Blom de begrippen collaboratie en verzet, omdat zij als uitgangspunt van de Tweede Wereldoorlog niet toereikend waren.²⁷ 'Accommodatie' betekent in deze context het onideologische inschikken naar het nieuwe gezag.

Problematisch is dat het begrip 'accommodatie' tijdens de oorlog niet gangbaar was. Onderzoekers gebruiken labels en termen om het verleden begrijpelijk te maken, maar de geschiedenis laat zich niet zo eenvoudig vatten in een modern keurslijf. Collaboratie staat inmiddels te boek als een vrijwillige samenwerking met de vijand, terwijl een onvrijwillige medewerking als accommodatie wordt beschreven.

Betekent dit dat we ons niet moeten bedienen van moderne begrippen om het verleden te duiden? Het eenvoudige antwoord is: nee. Als historici moeten we wel, omdat ook wij producten zijn van onze tijd. Wel is het noodzakelijk om meer oog te hebben voor de beperkingen van de moderniteit, omdat het de reflectie vanuit een latere periode op een eerdere periodes bemoeilijkt. Daarmee staat de moderniteit een beter begrip van het verleden geregeld in de weg. Het etiketteren van de geschiedenis verloopt zelden feilloos, omdat de verborgen implicaties die schuilgaan achter een begrip, zich altijd proberen te bevrijden uit de talige kooi waarin hij gevangen zit.

In *Grijs Verleden* stelt Chris van der Heijden, zelf ook kind van een 'foute' ouder, dat de Tweede Wereldoorlog nu eindelijk geschiedenis is.²⁸ Van der Heijden spreekt over een grijs gebied waarin men tijdens de bezettingsjaren verkeerde, zodoende was men niet 'goed' of 'fout', maar was het de toeval die je plek in de geschiedenis bepaalde. Hij staat hiermee haaks op de klassieke opvatting van Loe de Jong wiens goed-of-fout denken in *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* leidde tot een grens tussen het goede en het kwade.²⁹ Evelien Gans sprak over Van der Heijden als iemand die in de aanwezige behoefte van de Nederlandse samenleving aan 'de normalisering en nivellering: iedereen een beetje slachtoffer, iedereen een beetje daden' voorzag.³⁰ Historicus Rolf Wolfswinkel heeft Nederlandse literatuur van tijdens en na de Tweede Wereldoorlog

²⁷ J. C. H. Blom, *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* [oratie] (Bergen 1983).

²⁸ C. van der Heijden, *Grijs Verleden* (Amsterdam 2001).

²⁹ Zie voor deze bespreking van de Tweede Wereldoorlog alle delen van: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1969).

³⁰ E. Gans, 'Iedereen een beetje slachtoffer, iedereen een beetje dader', *De Groene Amsterdammer* 134:4 (2010).

geanalyseerd om te ondervinden hoe de Nederlandse bevolking zelf in de ban van goed en fout raakte. Hij stelt dat het goed-of-fout denken langzaamaan verschoof naar een voortschrijdend publiekelijk begrip voor collaborateurs, maar dat dit in de begindagen zeker niet geval was.³¹ Het debat over 'goed' en 'fout' onder toonaangevende historici toont aan dat de realiteit veel complexer is dan vaak wordt gedacht, maar laat bovendien zien dat onze historie altijd ter discussie staat.

Dat de samenleving na de bevrijding ook veel moeite had met 'de werkelijkheid', blijkt uit de talloze krantenartikelen die een periode vol twijfel omschrijven. 'Rechtvaardigheid is een moeilijke zaak', schrijft iemand aan *Het Nieuwsblad*. 'Er waren erbij, die gevaarlijke verraders waren, terwijl anderen geen mens hebben verraden, en zelfs onderduikers hebben geholpen.' De samenleving zou niet alle NSB'ers over een kam kunnen scheren.³² Anderen namen expliciet stelling tegen alle vermeende landverraders en formuleerden – bijvoorbeeld in de krant *De Nieuwe Eeuw* – een richtlijn voor beoogde straffen. Voor 'zware' gevallen de doodstraf of levenslang, de 'middenklasse' enige jaren celstraf en 'brood-NSB'ers' zouden wel mogen vrijkomen.³³ Niet alleen twijfelde de samenleving over de juiste aanpak van vermeende landverraders, maar ook de regering wist zich vaak geen raad. Soms werden alle vonnissen voor een bepaalde datum herzien, zoals gebeurde in oktober 1946.³⁴ Er zou sprake zijn geweest van een zekere ongelijkheid van de strafmaat, aangelegd door de verschillende Bijzondere Gerechtshoven en Tribunalen, die de minister van Justitie niet meer kon ontkennen. Hij zou destijds gratie hebben verleend aan sprekende gevallen 'die veel ernstiger waren gestraft dan thans het geval was.'³⁵

De parallellen die te trekken zijn tussen zowel de behandeling van vermeende landverraders binnen het rechtssysteem als de behandeling van vermeende landverraders - zoals moffenmeiden - buiten het rechtssysteem, wijzen op een volhardend onbehagen dat bij alle beslissingen aan de basis stond. Het gevoel won het vaak van het verstand. Wrekers lieten zich niet leiden door wetten, maar door willekeur. Hiermee werd plaatsgemaakt voor de buitenproportionele behandeling van vermeende landverraders in de gevangenis en de

³¹ R. Wolfswinkel, *Tussen landverraad en vaderlandsliefde. De collaboratie in naoorlogse proza* (Amsterdam 1994).

³² 'Recht en redelijkheid', *Het Nieuwsblad* (19 maart 1947).

³³ 'Perikelen rondom de Bijzondere Rechtspleging', *De Nieuwe Eeuw* (25 januari 1947).

³⁴ 'Vonnissen vóór 1 October '46 worden herzien', *Algemeen Handelsblad* (5 december 1947).

³⁵ 'Bijzondere rechtspraak eindigt dit jaar', *Het Parool* (22 februari 1947).

buitensporige behandeling van 'foute' Nederlanders in de straat. Niet alleen werden moffenmeiden onrechtmatig vernederd en mishandeld door een woedende menigte, maar ook was er dikwijls sprake van vergissingen en onevenredige behandeling. Deze onevenredige behandeling ging ook op voor gevangenen in interneringskampen. Naarmate de regering zich steeds bewuster werd van de onvolkomenheden van het rechtssysteem, werd onder andere de straf van tienduizenden gevangenen verlicht.³⁶

De mensen die werden opgepakt vormden een dwarsdoorsnede van de Nederlandse bevolking. Ze waren afkomstig uit allerlei beroepen en standen, kwamen uit zowel de stad als van het platteland en kenden een grote variëteit aan motieven voor hun 'landverraderlijke' gedragingen. Voor de een was het een ideologische overtuiging die hem naar deze keuze leidde, terwijl de ander wellicht uit was op economische voorspoed. Het was niet ongevoel dat ook de vrouwen en kinderen van vermeende landverraders werden opgepakt. Zo zou de 'foute' burgermeester van Nieuw Pekela op de avond van 6 mei 1945 om hulp vragen voor zijn vrouw en kinderen. Hij vreesde voor de wraak van het volk en probeerde een volksgericht te voorkomen.³⁷ Iedereen die mogelijk hulp had verleend aan de vijand, moest worden opgepakt. In *De Prinsestad* stelde een lezer: 'Nu, na de oorlog, worden mensen, wier goede gezindheid vaststaat, die deden wat in hun vermogen lag, maar die natuurlijk faalden toen hun vermogen te zwaar op de proef werd gesteld, voor een rechtbank gesleept en veroordeeld'.³⁸ De boodschap was een poging om de samenleving een spiegel voor te houden. Hij vroeg zich af of de lezers zelf niet zouden breken onder folteringen. Hij hoopte dat men wat coulanter zou worden in hun opvatting over verraad, omdat zij mogelijk hetzelfde zouden doen als de situatie daarom zou vragen. De toenmalig minister van Justitie, Van Maarseveen, stelde dat de opvattingen in de maanden na de oorlog veel minder streng werden, omdat het leed toen al begon te slijten.³⁹ De in de volksmond beroemde bijtjesdag zou volgens *Het Vrije Volk* nimmer zijn doorgegaan.⁴⁰

³⁶ 'Nog 10.000 halfzware en zware gevallen moeten licht worden', *Het Parool* (1 november 1946).

³⁷ R. Waalkens, 'Als jullie een armband dragen, mag het dan geen oranje zijn?', *Groninger Dagblad* (18 maart 1995).

³⁸ 'Wat is verraad eigenlijk?', *De Prinsestad* (28 juni 1947).

³⁹ 'Laatste vonnissen politieke delinquenten binnen een jaar?', *De Volkskrant* (21 november 1946).

⁴⁰ 'Veel landverraders meenden van niet', *Het Vrije Volk* (3 januari 1947).

NSB'ers en collaborateurs werden in Doesburg gedwongen te juichen voor de bevrijding
Beeld: Onbekend, Nationaal Archief / Anefo (Doesburg 19 april 1945).

‘Nederland is op dit oogenblik een rechteloos land’, suggereerde een onthutste man een maand later in het – door Leo Rodrigues Lopes geredigeerde – Amsterdamse weekblad *De Ochtendpost* van 22 februari 1947. De bevrijding van de Duitse overheersing had volgens de auteur geen recht gebracht en zeker geen vrijheid. Hij had onlangs een ‘fatsoenlijke oude heer’ horen zeggen dat hij geen ander middel meer zag dan geweld. Naast het afkeuren van deze erbarmelijke toestanden, verwoorde hij nadrukkelijk de betrokkenheid van sommige autoriteiten. ‘In Den Haag, in de wandelgangen der ministeries, ontmoet ik hoge ambtenaren, mensen die in de bezettingstijd een alles zins verfoeilijke rol hebben gespeeld, en die thans al dit onrecht, al deze onzuivere berechtingen in de hand spelen.’⁴¹ Deze uitspraak heeft eveneens betrekking op de mishandeling en vernedering van moffenmeiden. Zoals Monika Diederichs in haar onderzoek aantoonde, is er sprake van plaatselijke autoriteiten die wel degelijk een bepaalde rol speelden in het faciliteren van onrecht. De ‘fatsoenlijke oude heer’ die zijn gevoelens kenbaar maakte aan de auteur van het bovenstaande artikel, was niet de enige die op deze manier over geweld dacht. In de

⁴¹ ‘Dreigt er Burger-oorlog?’, *De Ochtendpost* (22 februari 1947).

Vinkenstraat te Utrecht verwoorde een winkelier zijn gevoelens veel explicieter. Hij bracht op zijn etalage een bord aan met de tekst:

Bewapen U! Het duurt nog slechts enkele weken. Met dit bijltje kunt u hakken! Zelfs een vrouw en een kind kunnen er mee omgaan. Prijs f 1.75.⁴²

Toen de politie na diverse waarschuwingen naar de winkel kwam kijken, was het stuk karton al lang verdwenen. De eigenaar hield zich van de domme en kon zich niets herinneren van een dergelijk bord op zijn etalage. Helaas voor de winkelier besloot de politie het daar niet bij te laten. Ze wierpen een blik in de kelder onder de winkel en vonden daar de overgebleven snippers. Niet veel later werd hij afgevoerd. In het *Algemeen Handelsblad* stelde men dat dit soort 'onnoozelen' werden opgehitst door radio Oranje en Brandaris, terwijl de radiomakers zelf buiten schot bleven.⁴³

Het betrekken van kinderen, zoals in de bovengenoemde reclame voor een bijl die kinderen eenvoudig kunnen hanteren, werpt vele vragen op. Relevanter is de vraag hoe er werd omgegaan met de kinderen van 'foute' ouders. Kinderen van NSB'ers werden soms mishandeld, vernederd en soms afgerost. Tijdens het verzet was er sprake van allen voor één, maar waren je ouders in de ogen van de samenleving fout? Dan werd het allen tegen één.⁴⁴

'Heil Hitler is geen dag juffrouw'

Jeanne Diele-Staal (1938) was zes jaar toen ze uit de oorlog kwam. Haar vader was lid geweest van de NSB. Op haar 63e heeft ze haar verleden een plek gegeven. Ze is bestuurslid bij de Stichting Werkgroep Herinnering en staat daar andere kinderen van 'foute' ouders bij in hun verwerkingsproces. Jeanne is een veelgevraagd spreker over haar leven als dochter van een NSB'er. Ze vertelt vol overgave haar verhaal aan de jeugd, want een waar begrip van het verleden, begint volgens Jeanne in klaslokalen.⁴⁵ Ze is bezorgd over de toekomst van kinderen wier ouders hebben gevochten voor het IS-kalifaat en hoopt dat zij een ander welkom krijgen dan Jeanne als kind van 'foute' ouders kreeg.

⁴² 'Nieuws over bijltjesdag', *Algemeen Handelsblad* (11 juli 1942).

⁴³ Idem.

⁴⁴ C. van der Heijden, *Kinderen van foute ouders* (Amsterdam 2014) 53.

⁴⁵ Gesprek met Jeanne Diele-Staal, 5 juni 2019, [32:55-33:23].

Jeannes vader sloot zich eind 1943 aan bij de NSB en kwam in een zwart uniform thuis. Haar werd verteld dat papa voor de politie werkte om de orde op straat te handhaven. Als meisje wilde niemand met haar spelen, terwijl iedereen weigerde haar te vertellen waarom ze dat niet wilden. ‘Waarschijnlijk wisten ze dat zelf ook niet’, zegt Jeanne.⁴⁶ Destijds dacht ze dat ze haar geen leuk meisje vonden. In de klas zat Jeanne achterin, alleen op een tweezitsbank. Op Dolle Dinsdag vluchtte ze met haar broers naar Duitsland. Daar werd ze ondergebracht bij een boerenfamilie die hen opvingen. Het eerste wat de zesjarige boerenzoon tegen Jeanne zei was: ‘Sie sind Landesverräter!’ Ze begreep niet wat het betekende, maar ze kon zien en horen dat het ernstig was. Zowel in Nederland als in Duitsland werd haar niets verteld over waarom men niets van haar moest hebben. Dat is er door verloop van tijd steeds meer ingeslepen.

Toen Jeanne in december 1944 per trein – die onderweg werd beschoten – terugkwam in Almelo, klonk er steeds meer woede in de stem van mensen om haar heen. ‘Lelijke rotverraders!’, riepen ze. Jeanne begon zich steeds meer af te vragen en moest thuisblijven. Ze had indertijd hele mooie poppen om mee te spelen. Waar dit speelgoed vandaan kwam, wist ze niet. Haar moeder vertelde dat dit speelgoed was geweest van kinderen die verhuisd waren. ‘Wat stom,’ dacht Jeanne, ‘ga je verhuizen, neem je je speelgoed niet mee!’ Nadat haar moeder haar een paar dagen binnen had gehouden, mocht Jeanne weer naar school. Daar stonden de kinderen in een lange rij voor het lokaal en als ze langs de juffen kwamen riepen ze: ‘Heil Hitler!’ Dat klonk Jeanne bekend. ‘Ze zeggen dag juffrouw’, dacht ze, terwijl ze ook de Hitlergroet maakte. Later vertelde haar oudste broer dit een groet was voor de ‘meneer die voor de oorlog had gezorgd’. ‘Oh,’ zei Jeanne tegen haar broer, ‘dan is dat geen aardige meneer en doe ik het ook niet meer.’⁴⁷

Toen eenmaal de bevrijding naderde, hoopte Jeanne dat alles weer normaal zou worden. Dat werd het niet. De mensen die net zo blij waren en het feest van de vrijheid vierden, draaiden zich om en begonnen te schelden. Haar vader werd opgesloten in een interneringskamp. In 1949 kwam hij vrij en van Jeanne en haar broers werd verwacht dat ze tegen een van haar vervreemde man ‘papa’ zou zeggen. Ze waren nóóit ergens bij betrokken geweest, zeiden haar ouders.⁴⁸ Tot Jeanne tientallen jaren later – na het

⁴⁶ Gesprek met Jeanne Diele-Staal, 5 juni 2019, [1:02:14-1:03:22].

⁴⁷ Ibidem, [1:05:39-1:06:15].

⁴⁸ Ibidem, [5:15-5:42].

overlijden van haar ouders – een bezoek bracht aan het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging in Den Haag. Daar kwam ze erachter dat haar vader als landwachter een razzia had gelopen. In het dossier staat beschreven dat destijds een gezin is gevonden, met drie kinderen, die zijn weggevoerd en nooit meer zijn teruggezien. Vanaf dat moment begon ze hem zo te haten dat ze s 'nachts wakker werd en riep: 'moordenaar, ze hadden je levenslang moeten geven!'

Die boosheid is voorbij. Jeanne liep lang rond met gevoelens van schuld en schaamte. Op een gegeven moment had ze deze gevoelens zo eigen gemaakt, dat ze er niet langer aan dacht. Ze begon met opbouwen zonder dat ze het verleden had verwerkt. Dit braak haar op haar 63^e op. Ze heeft het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging bezocht en kennisgenomen van de daden van haar ouders. Naderhand heeft Jeanne geleerd om de waarom-vragen los te laten, omdat ze niet bijdragen aan het verwerken van haar verleden. Ze loopt niet langer rond met het gevoel dat ze iets fout heeft gedaan, omdat ze niet alleen als mens is veranderd, maar juist ook tot haar ware zelf is gekomen. Als ervaringsdeskundige leert ze nu niet alleen jongeren over de keerzijde van de bevrijding, maar voorziet ze ook haar eigen achterban van meer informatie, want heling is een onophoudelijk proces. De generatie van nu staat er volgens Jeanne ver genoeg van af. Daar kan educatie beginnen, want bij hen zitten de gevoelens niet in de weg.

Het verhaal van Jeanne staat symbool voor de honderdduizenden kinderen van 'foute' ouders die werden geconfronteerd met een tweestrijd. Aan de ene kant waren zij kinderen – die net als alle andere kinderen – hun ouders liefhadden en ruzie met ze maakten, aan de andere kant werden zij geconfronteerd met het maatschappelijke oordeel over diezelfde ouders. Dit resulteerde doorgaans in een leven vol schuld en schaamte. Jeanne laat zien hoe kinderen van 'foute' ouders hun gevoelens wegstopten en hun gedachten verzwegen. Vervolgens bleven zij achter in de marge van de samenleving. Ze waren niet alleen bang om iets fout te doen, maar ook verontschuldigen ze zich voor hun bestaan. Nu de gevoelens niet langer in de weg staan, is er steeds meer hulp en kennis beschikbaar en voor een breder publiek toegankelijk. Jeanne ziet dat het in klaslokalen niet langer draait om 'goed' of 'fout', maar dat jongeren willen leren over het verleden. Derhalve is het belangrijk om het verhaal van kinderen van 'foute' ouders te blijven vertellen, omdat daarmee klank aan de stilte wordt gegeven. Het stilzwijgen over het eigen oorlogsverleden zal niet leiden tot een natuurlijke heling van de toekomst, maar tot de onderdrukking van

irreguliere oorlogsslachtoffers. Dingen die niet worden opgelost, zullen zich altijd herhalen op onvoorziene momenten.

Conclusie

Waar in een pleidooi aan de samenleving werd opgeroepen tot het 'losmaken' van de eigen ogen om de waarheid te zien en de bevolking te kunnen ontdoen van onmaatschappelijke elementen, bepleit dit onderzoek het precieze tegenovergestelde.⁴⁹ Het is tijd om naar het verleden te kijken door de ogen van irreguliere oorlogsslachtoffers, omdat ogen die geweld en onrecht van binnenuit hebben gezien, de buitenzijde op een hele andere manier beschouwen. Bovendien is het van belang om na te denken over hoe de onrechtmatige omgang met tienduizenden Nederlanders en hun kinderen heeft geleid tot gevoelens van schuld en schaamte die tot op de dag van vandaag resoneren. Evenzeer is het geboden om stil te staan bij het stilzwijgen over ons eigen verleden dat heeft kunnen leiden tot de isolatie en bestraffing van gelijkwaardige medelanders die, evenmin als wij dat kunnen, niet in staat zijn de daden van hun ouders te beïnvloeden.

Toch worden deze kinderen de daden van hun ouders tot op de dag vandaag aangerekend. NSB'ers en collaborateurs maakten bewust een ingrijpende keuze, maar het waren hun kinderen die met deze keuze moesten leven. Moffenmeiden maakten eveneens deze ingrijpende keuze, omdat zij zichzelf en hun kinderen daarmee – geheel onbewust – veroordeelden tot een leven vol schuld en schaamte. Gradaties binnen de schuldvraag zijn nauwelijks te herkennen, omdat landverraad in de ogen van de samenleving eenmaal landverraad betekende. De vernedering en mishandeling waren voor de een aanzienlijk milder dan voor de ander, maar de verbindende factor in deze verhalen is een volksgericht dat op meedogenloze en onrechtmatige wijze de samenleving probeerde te zuiveren van 'onmaatschappelijke' elementen. De bijl werd sporadisch gebruikt, maar het was de schaar die zich zou ontwikkelen tot het symbool van de volkswoede in Nederland.

Eenmaal de keuze die iemand had gemaakt vergaande consequenties met zich meebracht, leek het voor de samenleving niet veel meer uit te maken hoe diegene tot die keuze was gekomen. Het was dan niet meer van belang of hij werd gedwongen, hij geen andere uitweg zag of dat hij vrijwillig koos voor 'landverraderlijke' gedragingen. Landverraad

⁴⁹ 'Waar blijft ons verstand?', *De Waarheid* (23 april 1945).

kon niet alleen betekenen dat iemand op joden joeg, maar kon ook aanduiden dat diegene een relatie had met een Duitse militair. Het waren de gevolgen van zijn keuze die ertoe deden, waardoor hij als landverrader niet slechts een persoon was die tijdens bezettingsjaren een ‘foute’ keuze had gemaakt, maar dat hij in de ogen van de samenleving de vleesgeworden manifestatie van het kwaad werd. Niet alleen vielen werkelijke oorlogsmisdadigers ten prooi aan een volksgericht, maar ook werden onschuldige Nederlanders het slachtoffer van volkswoede.

Door de bijzondere rechtspleging bleef een openbare vernedering voor velen bespaard, maar degenen die door het net van rechtsbescherming vielen, kregen samen met hun kinderen een levenslange straf opgelegd. Bij het resultaat van de herintegratiepolitiek kun je aanzienlijke bedenkingen hebben, omdat – naast het hebben van onduidelijke doelstellingen – de hulpverlening voor tweede-generatie-oorlogsgetroffenen ontoereikend is gebleken. In de meeste studies naar de bijzondere rechtspleging wordt er voornamelijk gekeken naar de papieren invulling van het regeringsbeleid, maar nauwelijks naar de uitwerking van het regeringsbeleid in de praktijk.

Een volksgericht heeft zich na de Tweede Wereldoorlog niet uitsluitend in Nederland voltrokken, maar in een veranderende wereld kunnen we er als samenleving wel voor zorgen dat de reflectie op ons eigen volksgericht uitzonderlijk is. Dat betekent dat we meer onderzoek moeten doen naar wat er precies heeft plaatsgevonden, zodat we met elkaar het gesprek aan kunnen gaan. Het is begrijpelijk dat reguliere oorlogsslachtoffers in eerste instantie schrikken bij de erkenning van het leed van kinderen van ‘foute’ ouders. ‘Je weet nooit wat iemand heeft meegemaakt’, verzuchtte Jeanne Diele-Staal.⁵⁰ Onlangs werd ze door een voormalige verzetsstrijder bespot toen ze samen met hem voor de klas stond. Hij begreep niet waarom zij haar verhaal als dochter van ‘foute’ ouders kwam vertellen aan de jeugd. Waar men zich vaak niet van bewust is, is dat onwetendheid doorgaans twee kanten opwerkt. Daarom is het tijd voor een open gesprek over ons verleden, want waar voor velen de bijtjesdag na de bevrijding begon, duurt hij voor enkelen tot op de dag van vandaag voort. We moeten alle stemmen horen, want er is niets eenzamer dan niet gehoord worden. Dat is alleen mogelijk als we elkaar door nieuwe studies blijven voorzien van voorheen verborgen feiten die het maatschappelijke debat fundamenteel kunnen veranderen.

⁵⁰ Gesprek met Jeanne Diele-Staal, 5 juni 2019, na afloop van het gesprek.

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar de behulpzame vrijwilligers van Stichting Werkgroep Herkenning, in het bijzonder Jeanne Diele-Staal, die bereid was om bij te dragen aan 'heulen met de vijand'. Daarnaast wil ik Leentje bedanken voor haar bijdrage aan 'in bed met de vijand'. De dappere verhalen van deze kinderen van 'foute' ouders hebben mij ontroerd en gestrekt in mijn overtuiging dat nieuwe studies naar gemarginaliseerde groepen aan belangstelling moeten winnen. Bovendien ben ik dankbaar voor de ondersteuning van de medewerkers van genoemde archieven.

Archieven

Nationaal Archief, Anefo

Grote belangstelling voor het opbrengen van “moffenmeiden” (Deventer 11 april 1945).

NSB'ers en collaborateurs aangehouden (Doesburg 19 april 1945).

Nationaal Archief, verhalenarchief

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

KA II 0035, 0037 Ambtenaren; NSB

KA II 0046 Ambtenaren; Verzet

KA II 0195 Bevrijding

KA II 0202 Collaboratie

KA II 0253 Bijltjesdag

KA II 0847-0848 Internering

KB II 0006 Economische Collaboratie

KB II 0141 Interneringskampen

KB II 0156A Enquête Commissie Regeringsbeleid Londen 1940-1945 Eerste Rapport: Militair Beleid

KB II 0156B Enquête Commissie Regeringsbeleid Londen 1940-1945 Eerste Rapport: Militair Beleid

KB II 0172 Verraad, verzet

KB II 0204 Berechting oorlogsmisdadigers

KB II 0551 Bijzondere Rechtspleging – Algemeen 1945 - 1947

KB II 0551A Bijzondere Rechtspleging – Algemeen 1948 - later

KB II 0947 Bevrijding – Noord-Brabant

KB II 0947A Bevrijding 1945 – 1967

KB II 0947B Bevrijding 1970 – 1980

KB II 0947C Nederland, bevrijding 1981 – later

KB II 1630 Bijzondere Rechtspleging; Doodstraffen

KB II 1632 Bijzondere Rechtspleging; Gratiebeleid

KB II 1908 NSB; Kinderen van NSB'ers

KB II 2598 Bijltjesdag

Audiovisueel materiaal

NPS, *De Oorlog*, 13-12-09.

Persoonlijke communicatie

Jeanne Diele-Staal

Leentje

Krantenartikelen

'20 jaar voor moffenmeid', *Provinciale Drentsche en Asser Courant* (7 oktober 1946).

'Advocaten en de Bijzondere Rechtspleging', *Nieuwe Dag* (27 september 1946).

'Bijltjesdag', *Zwolsch Nieuws- en advertentiedagblad* (22 juli 1942).

'Bijzondere Rechtspleging zal begin volgend jaar eindigen', *De Tijd* (22 februari 1947).

'Bijzondere Rechtspleging', *Het Kompas* (16 augustus 1947).

'Bijzondere rechtspraak eindigt dit jaar', *Het Parool* (22 februari 1947).

'De oorlog is geëindigd - Nederland jubelt en juicht', *De Soester Courant* (5 mei 1945).

'Dreigt er Burger-oorlog?', *De Ochtendpost* (22 februari 1947).

'Laatste vonnissen politieke delinquenten binnen een jaar?', *De Volkskrant* (21 november 1946).

'Moffenmeiden gewaarschuwd', *Ons Noorden* (28 juli 1945).

'„Moffenmeiden” kaalgeknipt', *Het Vrije Volk* (8 mei 1945).

'Nieuws over bijltjesdag', *Algemeen Handelsblad* (11 juli 1942).

'Nog 10.000 halfzware en zware gevallen moeten licht worden', *Het Parool* (1 november 1946).

'Oranjeliefde van den kouden grond', *Trouw* (9 mei 1945).

'Perikelen rondom de Bijzondere Rechtspleging', *De Nieuwe Eeuw* (25 januari 1947).

'Recht en redelijkheid', *Het Nieuwsblad* (19 maart 1947).

'Rehabilitatie', *De Waarheid* (23 april 1945).

Roel Waalkens, 'Als jullie een armband dragen, mag het dan geen oranje zijn?', *Groninger Dagblad* (18 maart 1995).

'Veel landverraders meenden van niet', *Het Vrije Volk* (3 januari 1947).

'Vonnissen vóór 1 October '46 worden herzien', *Algemeen Handelsblad* (5 december 1947).

'Waar blijft ons verstand?', *De Waarheid* (23 april 1945).

Literatuurlijst

Belinfante, A.D., *In plaats van bijtjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2006).

Bogaarts, M.D., 'Weg met de moffen'. De uitwijzing van Duitse ongewenste vreemdelingen uit Nederland na 1945', *BMGN* 96:2 (1981).

Blom, J.C.H., *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* [oratie] (Bergen 1983).

Diederichs, M., *Wie geschoren wordt moet stil zitten. De omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen* (Amsterdam 2006).

Gans, E., 'Iedereen een beetje slachtoffer, iedereen een beetje dader', *De Groene Amsterdammer* 134:4 (2010).

Groen, K., *Landverraders, wat deden we met ze? Een documentaire over de bestraffing en berechting van NSB-ers en kollaborateurs en de zuivering van pers, radio, kunst en bedrijfsleven na de tweede wereldoorlog* (Baarn 1974).

Heijden, C. van der, *Grijs Verleden* (Amsterdam 2001).

Heijden, C. van der, *Kinderen van foute ouders* (Amsterdam 2014).

Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1969).

Kromhout, B., *Fout Geboren* (Amsterdam 2014).

Kromhout, B., 'Het laatste taboe in Nederland: NSB-kinderen', *Historisch Nieuwsblad* 7 (2002).

Oosterom, R., *Moffenmeiden. Over soldatenliefjes, knippers en omstanders: een geschiedenis in verhalen* (Amsterdam 2019).

Romijn, P., *Snel, streng en rechtvaardig: politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Amsterdam 2002).

Wolfswinkel, R., *Tussen landverraad en vaderlandsliefde. De collaboratie in naoorlogse proza* (Amsterdam 1994).

© 2019 Jeroen Hakkert